

IBN KHALDŪN

PROLEGOMENE

sau

Introducere în filozofia și sociologia istoriei universale

Traducere din limba arabă, studiu introductiv și note
Dumitru Chican

Prefață

Boutheina LABIDI

Ambasador al Republicii Tunisene în România

Cuvânt înainte

Acad. Ioan-Aurel Pop

PROEMA

2016

CUPRINS

Prefață	11
Modernul Khaldūn.....	13
Studiu introductiv.....	17
Grandoarea și singurătatea unui filosof al istorei: Ibn Khaldūn	17
Notă asupra ediției	27
PARTEA I.....	29
Prefața autorului.....	30
Introducere	36
<i>Virtuțile științei istorice; principiile care trebuie să-i slujească drept reguli; greșeli și scăpări care îi amenință pe istorici; unele cauze ale greșelilor.</i>	36

CARTEA I

Societatea umană și fenomenele pe care aceasta ni le prezintă, precum viața nomadă, viața sedentară, dominația, procurarea de bunuri, mijloace de subzistență, artele și științele, cauzele care au dus la apariția acestora.....51

Secțiunea I Civilizația, în general. Discursuri preliminare.....51

 Primul discurs preliminar.....51

 Al doilea discurs preliminar Partea locuită a Pământului; clima și marile fluvii.....55

 Al treilea discurs preliminar Climatele cu temperaturi potrivite și cele vecine; felul în care clima influențează culoarea oamenilor și starea lor generală.....61

 Al patrulea discurs preliminar Influența aerului asupra temperamentului omenesc.....65

 Al cincilea discurs preliminar Diversele înrâuriri pe care abundența le are asupra societății umane și urmele pe care le lasă în spirit și în morală.....67

 Al șaselea discurs preliminar Oamenii, prin înclinație tainică sau prin exercițiul practicii religioase, pot vedea lucruri din lumea cea nevăzută. Observații despre natura revelațiilor și a viselor.....71

CARTEA A II-A

Civilizația la nomazi, la populațiile pe jumătate sălbatice și la populațiile organizate în triburi. Fenomene, principii generale, lămuriri felurite......89

Secțiunea a II-a Viața nomadă și cea sedentară – stări conforme cu legea naturii	89
Existența în lume a rasei arabe este un lucru firesc	90
Viața la țară a fost mai înainte decât cea de la târg Ea este leagănul civilizației. Ei, orașele îi datorează originea și populația	92
Țăranii sunt mai puțin corupți decât târgoveții	93
Oamenii satelor sunt mai de treabă decât sunt târgoveții.....	94
Supușenia față de cei puternici îi face pe orașeni fricoși și nepricepuți să se apere singuri	95
Puterea de a viețui în deșert este dată doar celor tari la trup și la suflet	98
Unirea este doar a oamenilor de același sânge ori legați prin altceva asemănător.....	100
Puritatea rasei nu se găsește decât la arabi și la alte nații pe jumătate sălbatice care trăiesc în deșert.....	101
Familiiile cu sânge subțire au o noblețe întemeiată, pe când la altele, noblețea este doar aparență	102
Noblețea ajunge la culmea sa numai după patru generații.....	104
Triburile pe jumătate sălbatice sunt mai capabile de cuceriri decât alte neamuri	106
Un popor dedat luxurii și viciului nu poate să zidească imperii	106
Cel dăruit cu noblețe și cu virtute va putea să fie puternic și să domnească.....	107
Națiile cele mai puțin civilizate izbândesc în cuceririle cele mai întinse.....	110
Poporul învins și supus îl imită pe biruitor în port, în obiceiuri și în credințe	111
O nație învinsă și supusă se stinge repede	112
Arabii nu pot să fie stăpâni decât peste ținuturile de la câmpie și din deșert	113
O țară ajunsă în mâna arabilor cade numaidecât în paragină.....	114
Arabii sunt incapabili să clădească imperii dacă vreun profet sau vreun sfânt nu le poruncește aceasta cu tăria unei religii	117
Dintre toate popoarele, arabii sunt cei mai nepricepuți la cârmuirea împărățiilor și regatelor.....	118

CARTEA A III-A

Dinastii, regate, califat și rânduiala dregătoriilor în sultanat

adică în puterea cea temporală. Cuvinte despre ceea ce este bun

<i>în toate acestea – principii fundamentale și întâmplări</i>	120
O cucerire nu poate fi săvârșită și nici o dinastie nu se poate clădi fără sprijinul și uniunea poporului.	120
Dinastia, odată întărită în putere, își uită de cei care au ajutat-o	121
Religia profetită sau adusă de un propovăduitor al Adevărului este singura temelie pe care se clădesc imperiile mari și puternice.....	122

Dinastia care-și începe drumul bizuindu-se pe religie va spori puterea celor care o ajută să ajungă la tron	123
Biruința unui sentiment religios nu este cu puțință fără tabere și partide care să o ajute	124
O dinastie nu poate să domnească decât peste un număr mic de regate și țări	125
Măreția, întinderea și viețuirea unui imperiu sunt hotărâte de numărul celor care i-au pus temeliile	127
Într-un imperiu, suveranul își păstrează pentru sine întreaga putere, dându-se luxului, nepăsării și lenei	128
Autocrația și luxul duc la decăderea imperiului	130
Bunăstarea poporului face puterea imperiului	132
Valoarea monumentelor și a operelor lăsate de dinastii vin din puterea pe care acestea o au încă de la întemeiere	133
Starea clienților și a supușilor din imperiu	137
Monarhia, adevărata sa natură și felurile feluri de monarhii	138
Dregătoria califului și cea a imamului	140
Părerile șiiților despre instituția imamului	141
Jurământul de supunere și credință <i>bay'a</i>	143
Dreptul succesoral în instituția imamului	144
Sensul dregătoriilor numite Papă și Patriarh, la creștini și Cohen, la iudei	146
Demnitatea de <i>Amīr Al-Mu'minīn</i>	153

PARTEA A II-A 157

CARTEA A III-A (urmare)

<i>Dregătoriile și rangurile din regate și sultanate</i>	158
Despărțământul banilor, daniilor și taxelor	163
Divanul poștelor și al secretarilor	164
Comandantul flotei	170
Deosebiri vădite între meșteșugul spadei și cel al penei	174
Emblemele monarhiei și blazoanele suveranilor	175
<i>Maksūra</i> și predica făcută din <i>minbār</i>	190
Războaie și rânduieli militare la diferite popoare	192
Cauzele creșterii și descreșterii veniturilor la vistieria imperiului	202
Drepturile pe venituri și pe lucrarea pieței se stabilesc abia când imperiul ajunge în pragul amurgului	204
Suveranul care face negoț pentru punga sa dăunează supușilor și ruinează averea statului	205
Suveranul și dregătorii lui trăiesc în opulență și în luxură doar atunci când imperiul se află la jumătatea existenței sale ca stat	208
O guvernare tiranică aduce ruina prosperității publice	211
Cum se fărâmițează imperiul în mai multe state	214

Când prăbușirea unui imperiu începe, nimic nu mai poate să o oprească	216
Cum pătrunde neorânduiala în trupul unui regat.....	217
Felul în care se nasc imperiile	221
Când imperiul trage să moară, oamenii se înmulțesc, ca și foametea și bolile ucigăse	223
Societatea n-ar exista fără un guvern care să țină ordinea	225
Fatimizii. Ce s-a zis despre ei și care este adevărul adevărat, cum îl știm în ziua se azi.	235
Proorocii privind dinastiile și popoarele. Predicții și <i>malāhim</i>	243

CARTEA A IV-A

Sate, orașe, cetăți și alte locuri cu populație așezată;

<i>starea acestora.</i>	250
Observații preliminare și suplimentare în care se arată că întemeierea orașelor vine după nașterea imperiilor și regatelor	250
Neamul care cucerește un imperiu se va stabili în orașe.....	252
Lucrurile de care trebuie să se țină seama înainte de a purcede la întemeierea unui oraș și neajunsurile pe care nesocotirea acestora le poate pricinui.....	253
Moscheile și lăcașurile de rugăciune cele mai faimoase din câte se află în univers	256
Marile edificii clădite de musulmani nu au mărția celor zidite de alte popoare și sunt mai umile decât cele lăsate de înaintași	264
Cea mai mare parte a zidurilor arabe au căzut cu repeziciune în ruine și praf	265
Prețul mărfurilor de la oraș.....	265
Când un mare număr de construcții și multe pământuri mănoase sunt stăpânite doar de o mână de oameni.....	267
Bunăstarea marilor orașe și a populației sedentare se datorează dinastiilor domnitoare. Cu cât acestea sunt mai puternice și trainice, cu atât mai înflorită va fi și civilizația	268
Graiurile arabe care se vorbesc la oraș.....	270

CARTEA A V-A

Cum se obțin cele trebuincioase traiului, artele

și indeletnicirile cerute pentru aceasta

Răspuns la nedumeririle pe care acest subiect

ar putea să le nască	273
Adevăratul înțeles al cuvintelor <i>rizk</i> și <i>kasb</i>	273
Felurile căi de câștigare a traiului.	275
Faima și puterea aduc bogăție	276
Negoțul, cu înțelesurile, căile și felurile sale știute.....	277
Exporturile.....	278
Cine poate să facă negoț și cine trebuie să-și vadă de alte trebi	279

Pentru a deprinde o meserie, este nevoie de un magistru	280
Statornicia și durata artelor și meseriilor depinde de stabilitatea și vechimea civilizației din cetate.	281
Printre semințiile lumii, arabii sunt cei mai puțin înclinați către arte și meserii	282
Artele și meseriile de prim rang	284
Agricultura.....	285
Arta construcțiilor	285
Țesătorii și croitorii	287
Meșteșugul moșitului	288
Arta medicinei, ca meșteșug trebuincios pentru societățile sedentare, dar aproape neluat în seamă de către nomazi.....	291
Arta scrisului, îndeletnicire a rasei umane	293
Librăria	298
Artele cântecului	301
Artele și, mai ales, cele ale scrisului și matematicilor dezvoltă inteligența celor care le practică	308

CARTEA A VI-A

Științele și felurile acestora; învățământ, metodele

<i>și cerințele sale</i>	310
Gândirea	310
Neputința intelectului de a cuprinde toate categoriile fără ajutorul reflecției.....	311
Inteligența experimentală și felul în care se naște.....	313
Natura cunoștințelor umane și a cunoștințelor îngerești	315
Omul este ignorant prin natura sa. Tot ce știe sunt cunoștințele dobândite	317
Învățământul ca artă	319
Cunoștințele (sau științele) nu se înmulțesc decât acolo unde civilizația și rânduiețile vieții sedentare se dezvoltă mai mult	325
Felurile arte și meșteșuguri ale civilizației musulmane	326
Științele coranice; interpretare și lectură.....	329
Interpretarea textului coranic	330
Științele care au drept obiect studierea tradițiilor	334

PARTEA A III-A..... 337

CARTEA A VI-A (urmare)

<i>Jurisprudența și dreptul succesoral care îi este parte</i>	338
Știința împărțirii moștenirilor.....	342
Bazele jurisprudenței și ale dialecticii.....	344
Dialectica	348
Dogmatica	350
Știința numită a tălmăcirii viselor	359

Științele intelectuale sau filosofice și diferitele lor categorisiri.....	363
Științele privitoare la număr.....	368
Arta socotelilor sau aritmetica aplicată.....	369
Algebra.....	370
Științele geometrice.....	371
Geometria specială a corpurilor sferice și conice.....	372
Geometria practică (<i>masāha</i>).....	373
Optica.....	373
Astronomia.....	374
Tablele astronomice.....	375
Știința care se cheamă Logică.....	376
Fizica.....	379
Medicina.....	380
Agricultura.....	381
Metafizica.....	382
Știința talismanelor și magie.....	384
Prin ea însăși, filosofia este o știință zadarnică și dăunătoare.....	389
Deșertăciunea astrologiei, șubrezenia principiilor pe care este clădită și urmările primejdioase ale acestora.....	394
Prea multe lucrări despre același subiect dăunează științei tratate.....	399
Dintre toți oamenii, savanții sunt cel mai puțin pricepuți în treburile politice.....	400
Mai toți musulmanii savanți au fost de stirpe străină.....	401
Științele legate de limba arabă.....	404
Gramatica.....	405
Lexicologia.....	407
Retorica sau arta discursului.....	409
<i>Adab</i> sau arta literaturii.....	411
Limbajul este o deprindere care se învață asemenea tuturor artelor și meșteșugurilor.....	413
Studiile gramaticale în Spania musulmană.....	415
Discursul și formele sale: discursul poetic și discursul în proză.....	416
Arta poetică și felurile în care poate fi învățată.....	417

CARTEA I

Societatea umană și fenomenele pe care aceasta ni le prezintă, precum viața nomadă, viața sedentară, dominația, procurarea de bunuri, mijloace de subsistență, artele și științele, cauzele care au dus la apariția acestora

Secțiunea I

Civilizația, în general. Discursuri preliminare

Primul discurs preliminar

Această dizertație își propune să demonstreze că adunarea la un loc a indivizilor pentru a forma o societate este rezultat al unei necesități, fapt pe care filosofi l-au exprimat prin cuvintele următoare: „Prin natura sa, omul este o ființă citadină³⁰” care vor să spună că individul uman nu ar putea să existe și să se dezvolte în afara comunității sociale. În limbajul filosofal, termenul de „societate” este înlocuit prin acela de „cetate”, „oraș”. Iar termenul de „civilizație”³¹ exprimă aceeași idee. Iată ce dovadă aduc filosofi în acest sens: Dumnezeu Atotputernicul l-a făcut pe om și i-a dat o formă care nu poate exista fără hrană, ceea ce înseamnă că Domnul a vrut ca omul creat să își caute singur proviziile, prin impuls instinctiv și prin puterea care i-a fost dată de Creator. Dar puterea unui individ izolat ar fi insuficientă pentru obținerea cantității de alimente de care acesta are nevoie pentru a se menține în viață. Să admitem, printr-o presuposiție moderată, că omul ar putea să

³⁰ În limba arabă, citadin (madaniy) are, pe lângă sensul de “orășean”, de la oraș”, “civil” și pe acela de “civilizație”, pe care Ibn Khaldūn îl redă prin cuvântul ‘umrān, construcție și, prin extensie, loc plin de construcții, teritoriu locuit de o comunitate socială având o cultură și o civilizație proprie.

³¹ În arabă, madaniya, derivat din madīna, oraș. Într-o perioadă mai apropiată de modernitate, ideea de civilizație este exprimată și prin cuvântul hadāra, derivat din hudr, cu sensul de populație sedentară, dezvoltată (n.t.)

procure destul grâu pentru a se hrăni o singură zi, dar aceasta tot nu ar fi de ajuns, căci grăunțele vor trebui măcinate spre a obține făină, iar aceasta, la rândul ei, trebuie dospită și apoi coaptă. Fiecare dintre aceste operații necesită existența unor scule și instrumente care nu se pot fabrica fără ajutorul diferitelor meșteșuguri și meserii- cea a fierarului, a brutarului sau zidarului. Mai mult, să presupunem că omul ar mânca grâul nemăcinat și neprelucrat. Ei bine, aceasta cere instrumente și mai complicate, precum semănatul boabelor în pământ, seceratul și bătutul pentru ca grăunța să fie scoasă din pleava ei. Or este cu neputință ca un om să facă toată această corvoadă de unul singur, el are nevoie de ajutorul unui mare număr de semeni, iar rezultatul muncii este acela că asigură hrana pentru un număr cu mult mai mare de indivizi.

La fel stau lucrurile și în ce privește apărarea vieții: fiecare om are nevoie de ajutorul și sprijinul semenilor din spița sa. Căci Atotputernicul, făcând animalele, le-a dat putere și forță care, la unele, este cu mult mai mare decât a omului. Calul este, bunăoară, mai vânos, după cum mai puternici decât omul sunt catârul și taurul. Ce să mai vorbim, deci, despre leu și despre elefant?

Și, tot ca în lumea animalelor care se războiesc și se înfruntă unele cu altele, Dumnezeu a dat acestora un membru special făcut pentru ca ele să se apere de dușmani. În locul acestuia, omul a primit inteligența și mâna. Această mână, supusă inteligenței este mereu gata să se dedea la felurite arte și meșteșuguri care, la rândul lor, fabrică armele care înlocuiesc membrele animalelor destinate pentru apărare. Astfel, lancea înlocuiește coarnele cu care animalul împunge, spada ține loc de gheare care rănesc, scuturile înlocuiesc pielea groasă și rezistentă, spre a nu mai vorbi de alte instrumente pe care le găsim în tratatul lui Galenus despre folosirea și foloasele membrelor. Omul singur n-ar putea să înfrunte puterea unui singur animal, mai ales dacă acesta face parte din familia carnasierelor și nu ar avea niciodată forța să îl respingă. Pe de altă parte, nu există atâtea instrumente pentru fabricarea armelor de atac, care sunt atât de numeroase. În toate

împrejurările pomenite, omul este nevoit să se bizuie pe ajutor din partea semenilor fără de care nu ar putea să se hrănească și să-și apere viața. Fără arme, ar cădea pradă animalelor flămânzite, iar o moarte timpurie ar pune în primejdie chiar existența speței umane. Atâta vreme cât oamenii se vor ajuta între ei, hrana și armele nu le vor lipsi niciodată. În chipul acesta Dumnezeu își îndeplinește voința în ce privește apărarea și perpetuarea ființei umane. Iar oamenii sunt, deci, siliți să trăiască în societatea fără de care nu ar putea nici să se hrănească, nici să împlinească voința Creatorului lor care i-a pus în lume ca să o stăpânească și să fie supușii Lui.

Aceasta este civilizația care face obiectul științei de care ne ocupăm.

În cele mai dinainte scrise, am văzut, ca să zicem așa, că această civilizație este, într-adevăr, obiectul științei despre care vom trata mai departe. Dar ea nu este, cu necesitate, o obligație pentru cel care se ocupă de o anumită ramură a cunoașterii. Logica ne spune că un om ocupat cu o știință anume nu este obligat să se preocupe și de altceva care nu face în mod evident obiect clar al acestei științe. Obiectul geometriei este cantitatea, cel al medicinei este corpul uman, cel al astronomiei sunt corpurile cerești. Dar nici geometrul, nici medicul și nici astronomul nu sunt obligați să demonstreze că, de pildă, cantitatea, forma corpului uman sau corpurile cerești sunt obiecte ale științei lui, căci, cum spune Aristotel, există principii a căror existență nu trebuie demonstrată. Demonstrația, în acest caz, este permisă, dar nu și obligatorie.

Adunarea oamenilor în societăți se face în chipul pe care l-am arătat iar specia umană s-a înmulțit și a umplut pământul, ceea ce adus la apariția unei alte trebuințe - aceea a unui control puternic care să îi apere pe unii împotriva altora, căci omul, fiind și el un animal, este împins prin natura sa către dușmănie și violență. Armele pe care el le folosește împotriva celorlalte dobitoace nu mai sunt de ajuns să îl apere de ceilalți oameni care au și ei aceleași arme. Se impune, deci, un alt mijloc de împiedicare a atacurilor și dușmăniilor reciproce. Un asemenea intermediar nu va fi aflat printre celelalte animale

care sunt departe de a avea aceleași percepții și inspirații pe care le are ființa umană. Prin urmare, moderatorul va trebui aflat tot înlăuntrul spiței umane, iar acesta va fi îndeajuns de puternic, hotărât și autoritar pentru a-i împiedica pe alții să se atace reciproc. Iar aceste calități alcătuiesc *suveranitatea*.

Vedem, în lumina observațiilor făcute, că suveranitatea este o instituție aparte generată de societatea umană, potrivit cu legea naturii ale cărei canoane și legi sunt indispensabile. O întâlnim, dacă ar fi să dăm crezare unor filosofi, chiar la anumite specii de viețuitoare cum sunt albinele și lăcustele, la care a fost identificată o autoritate superioară și un comportament bazat pe supunerea și atașamentul față de un conducător, la fel ca toate celelalte gănganii, dar mai mare la corp. Dar în acest caz, lucrul există datorită unei forme primitive de asociere și datorită poruncii divine și nu derivă, precum la om, din reflecție și intenție de organizare. Allah a dat la toate ființele o natură aparte, apoi le-a pus sub conducerea Lui (Coran, XX:52).

Filosofilor le place mult să brodeze pe marginea acestui argument atunci când vor să stabilească, pe baza probelor oferite de rațiune, existența harului profeției la om ca datuum natural al ființei acestuia. Un argument pe care acei filosofi îl duc până la limitele sale extreme, în încercarea de a dovedi și demonstra că oamenii au nevoie de o autoritate capabilă să îi controleze și că această autoritate nu ar exista decât în virtutea unei legi emanate de la Divinitate și acordată unui individ preferat al voinței acestei Sacralități și care are dreptul să ceară celorlalți deplină supunere și credință în cuvintele lui până când această autoritate exercitată printre ființele omenești și asupra acestora nu va mai afla pe nimeni care să i se împotrivescă.

Este o concluzie pe care nu toată lumea o împărtășește, pentru că înainte de profetism, existența speciei omenești era deja un fapt împlinit și sigur și ea se menținea sub influența unei autorități superioare care, trăgându-și puterea din sine însuși sau de la o asociație care îl susține, avea și mijloacele de

a-i constrânge pe oameni să i se supună și să meargă pe calea arătată de această autoritate puternică.

Oamenii care sunt apropiați cărților revelate și cei care urmează învățăturile profetismului sunt prea puțini la număr în comparație cu popoarele păgâne care nu posedă nici o revelație scrisă și care formează cea mai mare parte a populației lumii. Cu toate acestea, și păgânii au avut dinastiile și regatele lor, ne-au lăsat dovezi și monumente istorice ale puterii pe care au avut-o și, în ultimă instanță, au avantajul de a fi existat. Chiar și în zilele noastre, ei au regate și principatele lor în pământurile cele îndepărtate de la Miazănoapte și Miazăzi. Putem, deci, înțelege cât de firavă este strădania de a ne face să credem în profeție pe baza argumentelor furnizate de rațiune. Funcțiile unui profet se reduc la elaborarea de legi, așa cum chiar vechii doctori ai Islamului au recunoscut. Dar calea cea dreaptă nu poate fi arătată decât de Atotputernicul Dumnezeu.

Al doilea discurs preliminar

Partea locuită a Pământului; clima și marile fluvii

În cărțile filosofice care și-au făcut din Univers obiect de studiu și cercetare, citim că Pământul este întocmit în formă de sferă, că plutește pe valurile unui ocean asemenea bobului de strugure pe fața apei dintr-un pocal, că prin unele părți ale sale, apele s-au retras, pentru că Dumnezeu vroia să zămislească vietăți trăitoare pe pământul uscat și să creeze făptura umană ca să fie păzitor și păstor al acestor necuvântătoare.

Mai apoi, alții au zis cum că apa se află sub pământ, iar adevăratul dedesubt se află în mijlocul lăuntric al sferei către care tot ce există coboară din pricina greutateii. Celelalte părți ale sferei și mările înconjurătoare formează ceea ce numim „deasupra”. Deci, dacă, vorbind despre o parte a pământului zicând că este așezată „dedesubt”, înseamnă că acea parte este așa în raport cu o altă parte a lumii.

Partea pământului pe care apele au lăsat-o descoperită ocupă jumătate din suprafața globului nostru și, fiind în formă de cerc, este înconjurată de elementul lichid, adică de o mare